

DOI: 10.31648/pl.11884

NATALIA KOZŁOWSKA

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0021-1178>

e-mail: natalia.kozłowska.5@student.uwm.edu.pl

Zbigniew Chojnowski, *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy*, Naukowy Projekt Wydawniczy – seria Przełomy / Pogranicza, Studia Literackie LIV, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok 2024, ss. 388

Zbigniew Chojnowski jest profesorem nauk humanistycznych i nauczycielem akademickim Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. To także poeta, prozaik oraz krytyk literacki. Specjalizuje się w badaniach nad poezją XX i XXI wieku, ze szczególnym uwzględnieniem twórców regionalnych, związanych z Warmią i Mazurami (Białecka 2008: online). Debiutował jako poeta w 1993 roku tomikiem poetyckim *Śniardwy* choć wiersze publikował w czasopiśmie od końca lat siedemdziesiątych XX wieku. Otrzymał wyróżnienie za tom *Co to to*, w ramach Nagrody Literackiej im. ks. Jana Twardowskiego za najciekawsze książki poetyckie wydane w roku 2023.

Poezja od wieków pełni kluczową rolę w kształtowaniu kultury i świadomości społecznej. Jako forma ekspresji artystycznej, pozwala na głębokie eksplorowanie ludzkich emocji, doświadczeń oraz refleksji nad otaczającym światem. Interpretacja poezji jest procesem dynamicznym, podlegającym ciągłym przemianom w zależności od kontekstu historycznego, kulturowego i osobistego odbiorcy. W tym świetle publikacja Zbigniewa Chojnowskiego pt. *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* stanowi istotny wkład w dyskusję na temat współczesnej poezji polskiej oraz metod jej analizy. Ważnym zagadnieniem jest też interpretacja utworów w kontekście nie tylko historycznym, ale także lokalnym. Podobną tematyką zajmował się Janusz Pasterski, który postanowił przybliżyć dialog kultur w poezji Janusza Szubera:

Odnosi się nie tylko do swego prymarnego znaczenia określonego obszaru terytorialnego, ale w równej mierze do ukształtowanej tam wspólnoty kulturowej z jej

paradygmatem wzajemnego przenikania zjawisk, nakładania się form i sposobów myślenia, dialogu i wymiany wartości (Pasterski 2015: 224).

Przytoczony cytat jest ważny, ponieważ poeci omawiani w esejach Chojnowskiego są często połączeni z konkretnym regionem, a co za tym idzie, poniekąd także z określonym sposobem myślenia.

Mniej lub bardziej znane utwory poetyckie potrzebują ponownego odczytania, ponieważ dziedzictwo przeszłości nie jest czymś wiecznym i niezmiennym, danym raz na zawsze. Odnawianie znaczeń, zerwanie z dotychczasową interpretacją czy odmienny sposób analizy stanowią część procesu, jakim jest tworzenie kultury. Równie kluczową częścią jest powrót do szeroko pojętej tradycji oraz szacunek dla dawnych poetów. Podobną tematyką zajmował się Edward Balcerzan, który także przyglądał się ponownie twórczości poetów XX wieku:

Mochnacki Jana Lechonia, *Radiatoromans* Stanisława Młodożeńca, wiersz Brunona Jasińskiego *Przejechali* (z zastanawiającym podtytułem *Kinematograf*), *Katedra w Łozannie* Juliana Przybosia, *Studium przedmiotu* Zbigniewa Herberta czy *Kobiety Rubensa* Wisławy Szymborskiej są utworami poetyckimi, które – niezależnie od bezsprzecznych odmienności – mają jedną, interesującą cechę wspólną (Balcerzan 1978: 11).

Książka *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* powstała w ramach naukowego projektu wydawniczego – serii „Przełomy/Pogranicza”. W książce *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* Zbigniew Chojnowski prezentuje analizy poezji polskich twórców drugiej połowy XX i początku XXI wieku w kontekście ich związków z miejscem pochodzenia i przynależnością kulturową. Autor podchodzi do tematu z perspektywy eseistycznej, łącząc głębokie odczytania poetyckie z refleksją nad rolą poezji jako przestrzeni duchowego, egzystencjalnego i kulturowego zakorzenienia. Poezja, jak sugeruje w *Wyznaniach autora*, jest dla niego drogą do transcendencji, odczytywaniem znaków kultury, historii, osobistego doświadczenia i wspólnoty (Chojnowski 2024: 15).

Książkę rozpoczyna część zatytułowana *Wyznania autora*, która stanowi nie tylko swoiste credo pisarskie Zbigniewa Chojnowskiego, ale również nadaje całemu projektowi badawczemu wyraźnie egzystencjalny i aksjologiczny wymiar. Autor nie ukrywa, że poezja nie jest dla niego wyłącznie przedmiotem analizy literaturoznawczej, lecz przede wszystkim przestrzenią duchowego spotkania, czynnością intelektualną, duchową, która polega na odnoszeniu się do transcendencji i innych wartości ważnych egzystencjalnie (Chojnowski 2024: 15). Taki punkt widzenia sprawia, że refleksje nad poezją nie ograniczają się jedynie do wymiaru formalnego czy historycznego, ale dotyczą pytań o sens, tożsamość i miejsce człowieka – i poety – w świecie.

W rozmowie opublikowanej na stronie internetowej „Gazety Olsztyńskiej”, Chojnowski podkreśla, że bohaterami jego książki są poeci, których twórczość, legenda, poruszana przez nich problematyka w zauważalny sposób towarzyszyły mu w różnych okresach badań¹. W rozmowie z Darią Bruszewską-Przytułą, opublikowanej na stronie Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie stwierdza, że interpretacjom poezji nie ma końca, a „każdy dobry wiersz to ład do wielokrotnego odkrywania” (Chojnowski 2024: online). Ta perspektywa znajduje odzwierciedlenie w jego esejach, gdzie autor zachęca do nieustannego dialogu z tekstem poetyckim, podkreślając jego wielowymiarowość i otwartość na różnorodność odczytania. Wybór omawianych poetów nie jest przypadkowy. Chojnowski koncentruje się na twórcach, których działalność artystyczna wiąże się z regionami północno-wschodniej i wschodniej Polski, co pozwala na eksplorację związków między poezją a lokalną tożsamością kulturową.

Chojnowski odwołuje się do poezji jako praktyki duchowej, która wymaga od czytelnika obycia w kulturowej przestrzeni egzystencji. Eseje zawarte w książce prowadzą odbiorcę przez świat poezji między innymi Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, w kontekście zapomnianych biografii oraz jego powojennego, paradoksalnego losu. Anna Kamińska przedstawiona została jako poetka o głębokiej refleksji nad kondycją ludzką i duchowością. Chojnowski podkreśla jej związki z regionem Warmii i Mazur, zwracając uwagę na jej bliskie relacje z lokalnymi twórcami oraz wpływ, jaki wywarła na literackie środowisko tego obszaru. Kamińska, choć znana na arenie ogólnopolskiej, w kontekście regionalnym jawi się jako postać łącząca różne tradycje i inspiracje. Henryk Syska, znany jako „Kurp z Warmii i Mazur”, jest ukazany jako twórca głęboko zakorzeniony w lokalnej kulturze. Chojnowski analizuje jego twórczość w kontekście tożsamości regionalnej, podkreślając, jak Syska w swoich utworach oddaje ducha i tradycje Warmii i Mazur. Jego poezja stanowi ważny głos w dyskusji o zachowaniu dziedzictwa kulturowego tych ziem. Mieczysław Jastrun, który został przedstawiony głównie jako twórca *Dziennika*, w którym udokumentował refleksje i nastroje środowiska literackiego środowiska na doniesienia na temat krwawych wydarzeń na Węgrzech w 1956 roku.

Jerzy Zagórski z kolei ukazany jest jako twórca piszący realistycznie, nawet z nutą żartobliwego tonu na temat bitew związanych z przebiegiem wojny o przychółek warecko-magnuszewski w 1944 roku. Marian Hemar w jednym z esejów został ukazany przez pryzmat zdolności literatury do przywracania śmiechu.

¹ Można więcej przeczytać na ten temat na stronie internetowej „Gazety Olsztyńskiej”, w artykule: *Profesor Zbigniew Chojnowski: Interpretacjom poezji nie ma końca*.

Kolejnym autorem przywołanym w książce Chojnowskiego jest Bogumił Witalis Andrzejewski, który w swojej twórczości doskonale zdawał sobie sprawę z umowności kreacji literackiej. Pojawia się także część poświęcona Witoldowi Wirpszy, którego dorobek powraca od blisko trzydziestu lat, a jego poezja stanowi erudycyjny dialog z kłamstwem. Jednym z istotnych wątków poruszanych w książce jest rola kontekstu biograficznego w interpretacji dzieł literackich. Analizując twórczość Marii Kureckiej, Chojnowski zwraca uwagę na jej intelektualizm oraz zdolność do wyrażania doświadczeń kobiecości w poezji. Podkreśla, że życie Kureckiej, choć często pozostające w cieniu jej męża, Witolda Wirpszy, miało znaczący wpływ na jej twórczość. Autor zauważa, że kobiecość reprezentowana w wierszach Kureckiej cechuje intelektualizm, dzielność wobec trudów życia i troska wybiegająca daleko poza interesy własnego „ja”. Ta analiza wpisuje się w szerszy kontekst badań nad rolą kobiet w literaturze oraz sposobami, w jakie ich doświadczenia są artykułowane w tekstach poetyckich.

Kolejnym istotnym aspektem poruszonym w publikacji jest wpływ osobistych relacji badacza z twórcami na proces interpretacji ich dzieł. Chojnowski, omawiając twórczość Krzysztofa D. Szatrawskiego, zastanawia się, jak znajomość autora wpływa na odbiór jego poezji. Zwraca uwagę na to, że bliska relacja może dostarczyć cennych informacji kontekstowych, ale jednocześnie niesie ryzyko subiektywizmu. Autor podkreśla, że zajmowanie się twórczością rodzimego otoczenia nie uważa za towarzyską krytykę lecz za konieczność wynikającą z potrzeby głębszego zrozumienia dzieł literackich w ich pełnym kontekście. Ta refleksja jest istotna w kontekście metodologii badań literackich, podkreśla znaczenie równowagi między obiektywizmem a subiektywnym zaangażowaniem badacza.

Ważnym elementem książki jest również analiza twórczości Krzysztofa Kuczkowskiego, której fragment został opublikowany na łamach dwumiesięcznika literackiego „Topos”². Chojnowski zwraca uwagę na duchowy wymiar wierszy Kuczkowskiego, podkreślając ich mistycyzm oraz dążenie do doświadczenia transcendencji. Autor zauważa, że poezja Kuczkowskiego jest liryką, w której próba osiągnięcia spotkania z Bogiem w osobistym doświadczeniu jest naturalnym i powszechnym prawem (Chojnowski 2024: 14). Ta analiza wpisuje się w nurt badań nad duchowością w literaturze oraz sposobami, w jakie poezja może wyrażać doświadczenia metafizyczne (Chojnowski 2024: online).

W książce pojawiają się także eseje poświęcone między innymi: Mieczysławowi Czychowskiemu, Wiesławowi Kazaneckiemu, Edwardowi Kupiszewskiemu,

² Przeczytać o tym można na stronie internetowej dwumiesięcznika literackiego „Topos”.

Annie Frajlich, Ludwice Amber, Tomaszowi Łubieńskiemu, Józefowi Baranowi, Jerzemu Hajdudze czy Łukaszowi Nicpanowi. Pojawiają się również rozważania na temat współczesnych migracji oraz związków między poezją a duchowością i geografią, np. w odniesieniu do Ziemi Augustowskiej. Autor podejmuje próbę ponownego odczytania ich dzieł, zwracając uwagę na konteksty biograficzne, historyczne oraz kulturowe, które wpływają na odbiór i znaczenie twórczości poetyckiej.

Zdecydowanie jednym z najbardziej wartościowych aspektów książki *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* jest jej szczerść oraz osobisty ton, który nie narusza naukowej rzetelności. Chojnowski nie ukrywa emocjonalnego zaangażowania w opisywaną tematykę, ale nie pozwala też, by przyćmiło ono krytyczną analizę. Czytelnik ma wrażenie, że uczestniczy w rozmowie o literaturze, a nie tylko w jednostronnym wykładzie, co jest dziś rzadkością w publikacjach akademickich.

Na szczególne uznanie zasługuje także afirmatywna i zarazem krytyczna refleksja nad miejscem polskiej poezji we współczesnym świecie, która pojawia się we wspomnianych już *Wyznaniach autora*. Chojnowski dostrzega bowiem paradoksalną sytuację, z jednej strony poezja stanowi ważny punkt odniesienia dla tożsamości kulturowej, z drugiej zaś sama kultura literacka wydaje się często marginalizowana, niekiedy wypierana przez bardziej medialne formy ekspresji. W tym sensie *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* są nie tylko książką o poezji, ale również w jej obronie.

Szczególnie godny uwagi jest sposób, w jaki autor przywraca pamięć o mniej znanych poetach, dając im należne miejsce w literackim krajobrazie. Takie gesty mają wartość nie tylko merytoryczną, ale też etyczną, ponieważ pokazują, że poezja nie kończy się na kanonie, a jej jakość nie zależy od popularności twórcy.

Uwagę w tej książce przykuwa balans pomiędzy naukową precyzją a osobistą pasją, między krytyczną analizą a afirmacją sensu i piękną poezji. To pozycja, która nie tylko informuje, ale też porusza – zmusza do myślenia i współodczuwania. Na uznanie zasługuje także język książki, który jest klarowny, precyzyjny, ale jednocześnie literacki. To sprawia, że lektura jest przyjemnością nie tylko dla badaczy literatury, ale także dla bardziej wrażliwych czytelników, dla których ważne są estetyczne walory tekstu.

Element, który może nieco utrudniać odbiór, to pojawiająca się od czasu do czasu duża intensywność odniesień kulturowych i historycznych, wymagających od czytelnika solidnego przygotowania. Nie jest to książka dla każdego – ale dla tych, którzy zechcą się w nią zagłębić, stanie się intelektualną i duchową przygodą. Świadomość lokalnej perspektywy może być problemem dla niektórych odbiorców. Chojnowski konsekwentnie bada literaturę przez pryzmat Warmii i Mazur,

co z jednej strony jest jego siłą (bo jest zakorzeniony w opisywanym kontekście), z drugiej zaś – może utrudnić czytelnikowi spoza regionu pełne zrozumienie niektórych odniesień kulturowych i geograficznych. Dla kogoś spoza literackiej prowincji książka może wymagać dodatkowego wysiłku interpretacyjnego.

Nie zmienia to jednak faktu, że *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy* to książka potrzebna – dla tych, którzy chcą myśleć o poezji nie tylko jako o tekście, ale też jako o śladzie życia, obecności, pamięci i dialogu z innymi. To publikacja, która wnosi istotny wkład w dyskusję na temat współczesnej poezji polskiej oraz metod jej interpretacji. Chojnowski, poprzez swoje eseje, zachęca do ponownego odczytywania dzieł literackich, podkreślając ich wielowymiarowość oraz znaczenie.

Bibliografia

Opracowania

- Balcerzan Edward (1978), *Poezja jako semiotyka sztuki*, „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 5: 11–38.
- Chojnowski Zbigniew (2024), *Prowincjusze, tubylcy i bywalcy*, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok.
- Pasterski Janusz (2015), *Dialog kultur i tradycji pogranicza w poezji Janusza Szubera*, Slavistika Areálová slavistika Stredoeurópske štúdiá, Prešov.

Źródła internetowe

- Białecka Sylwia (2008), *Krąg Borussiański: bibliografia podmiotowo-przedmiotowa*, http://www.wbp.olsztyn.pl/bwm/3-4_08-ie/krag_boruss.htm [dostęp: 5.04.2025].
- Chojnowski Zbigniew (2024), „Być widzialnym” – o duchowym wymiarze wierszy Krzysztofa Kuczkowskiego pisze Zbigniew Chojnowski. Tekst z tomu esejów „Prowincjusze, tubylcy i bywalcy”, <https://topos.com.pl/2024/12/14/byc-widzialnym-o-duchowym-wymiarze-wierszy-krzysztofa-kuczkowskiego-pisze-zbigniew-chojnowski-tekst-z-tomu-esejow-prowincjusze-tubylcy-i-bywalcy-2024/> [dostęp: 6.04.2025].
- Profesor Zbigniew Chojnowski: Interpretacjom poezji nie ma końca, ze Zbigniewem Chojnowskim rozmawiała Daria Bruszevska-Przytuła (2024), <https://uwm.edu.pl/aktualnosci/profesor-zbigniew-chojnowski-interpretacjom-poezji-nie-ma-konca> [dostęp: 6.04.2025].